

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas complectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369546628>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

LOG Id: LOG_0169

LOG Titel: Caput Trigesimum Quartum. Gelala Alba: Gelala Puti. - XXXIV. Hoofdstuk. De witte of gevlamde Gelala-Boom

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT TRIGESIMUM
QUARTUM.*Gelala Alba: Gelala Puti.*

Altera hic nota *Gelala alba* seu variegata, formâ præcedenti similis, satisque crasso & vegetativo cito excrefcit trunco, qui comam gerit tenuem.

Foliorum forma cum vulgari convenit, semperque terna conjuncta sunt, longoque infident petiolo, medium vero semper maximum est, ac pro peculiari signo, seu nota semper linea alba seu flavescente circa nervum medium, & ad utramque decurrente partem flammæ in modum notata sunt, quæ prope petiolum latissima est, ac superius acuminata, irregularis plerumque; quædam enim folia hanc flammam gerunt ad digiti latitudinem, alia multo angustior, alia hanc gerunt prope petiolum, alia in medio latissimam.

Foliorum color viridis, multoque lætior & pallidior est, quam præcedentis, suntque similibus tuberculis prope ipforum ortum notata, hæc autem arbor per variegata ista folia elegantem præbet conspectum.

Flores fructusque cum priori plurimum conveniunt, plurimi simul longis in racemis arcte sibi juncti, sed rariores, nec ita rubram efformant arborem, non omnes autem simul aperiuntur, ipforumque petalum brevius est, sed latius, & crassius vulgari, color autem itidem est Kermesinus. Siliquæ sunt rariores & breviores priori, femina vero ejusdem formæ. Rami porro omnes, ac truncus undique spinulis obfessi sunt pluribus curtis, foliorum vero petioli glabriores sunt, lignumque eandem fungosam habet substantiam, ejus autem odor multo penetrantior est vulgari, ingratus quoque & hircinus, qui vero non ita notabiliter percipitur in foliis, sed præsertim sub vesperam ac pluvioso tempore, quando hæc arbor istum longe diffundit odorem, ac proxime accedit ad odorem fæni, qui in recenti observatur *Oryza*, quem Malaienses *Wangi* vocant, ipsique gratus habetur.

Non ita certum observat anni tempus florendi & folia permutandi, ac vulgaris, quod per mensem ferius est, sub finem enim Augusti vel sub initium Septembris flores modo prodire incipiunt, quum foliis arbor adhuc vestita est. Octobri mense fructus formare incipit, quorum pauci perfecti excrefcunt, tumque sensim vetusta dejicit folia, nunquam vero istis ita orbata est ac vulgaris; Florum tempore aves *Loeris* & *Peroquieten* dictæ, hanc quoque frequentant, quæ flores ita perdunt, ut raro fructus proferant; per ramos propagatur, qui facillime progerminant, arbusculæ vero ex deciduis ossiculis productæ folia gerunt vulgari similia, intense viridia nec variegata, unde concludo hanc albam modo esse degenerationem seu vulgaris varietatem.

In Java circa Bataviam altera hujus variegatæ *Gelalæ* occurrit species, quæ itidem spinosa est, sed folia gerit minora præcedenti, hæcque in medio late rubentem habent lineam loco albæ, suntque saltem rubra circa nervum intermedium, atque ad linearum istarum oras albicant, cæterum antecedenti simile est.

Nomen. Latine *Gelala alba* & *picta*. Malaice *Gelala Puti* & *Kelala Tulis*, quibusdam *Kelala Lacki*, *Lacki* h. e. mas. Amboinice *Ucke Puti* & *Ucke Moni*, h. e. odorata *Gelala*.

Locus. Hæc species raro in Amboina occurrit, & tantummodo hinc inde una alterave arbor prope ædes plantata. In Moluccis, & Celebes parte Orientali plurimum nota est, ad occidentem vero partem rarissime vel non invenitur.

Ufus. Harum insularum incolæ hujus folia solebant adhibere, quæ ipsis in usu erant ad coctam *Oryzam* hisce obtegendam, ut ipsam inprægnarent odore suo foenoso, qui ipsis gratus est; eadem quoque folia cum *Calappi* lymphæ instar oleris coquuntur & eduntur. Istis in locis, in quibus copiose crefcit, ejus rami adhibentur ad hortorum palos, & sepes, quum

cutiffi-

XXXIV. HOOFDSTUK.

De witte of gevlamde Gelala-Boom.

De tweede hier te lande bekende zoorte van *Gelala*, is de witte of geschilderde, van gedaante de voorgaande meest gelyk, ook met een redelyken dikken stam, die baastig opschiet, maar met een smalle kruin.

De figuur der bladeren is de gemeene gelyk, en staan altyd drie by malkander aan een lange steel, zynde bet derde of middelste altyd bet grootste, tot een byzonder teeken hebbenze een witte of geelachtige streep, vlamsgewys omtrent de middel zenuwe, met eenige boeken ter zyden uitlopende, by den steel breeft, en vooren toegespijst, doorgaans zeer ongelyk, want sommige hebben deze vlammen een vinger breed, sommige veel smaller, andere hebben 't by den steel, andere in de midden breeft.

De groente van 't blad is ook blyder, en ligter, dan aan 't voorgaande, en zy zyn met diergelyke vratten by baren oorspronk voorzien, zo dat dezen boom van de geschilderde bladeren een fraai aanzien heeft.

De bloemen en vruchten komen meest met bet voorgaande over een, digt by malkanderen aan lange trossen voortkomende, doch wat schaarser, en maken den boom zo root niet, zy gaan niet te gelyk open, en haar blad is wat korter, doch breeder en dikker, dan de gemeene, van couleur mede scharlaken-rood. De bouwten zyn weiniger en korter, dan aan 't gemeene, dezaden van bet zelfde fatsoen: Voorts zyn alle takken, en den stam insgelijks met veele korte doornen bezet, doch de ryskens zyn gladder, bet hout van dezelfste woosse substantie, van reuk veel sterker, dan bet gemeene, ook onliefslyk en bokachtig, welken reuk doch zo sterk niet gevoeld werd in de bladeren, maar inzonderheid des avonds en by regenachtig weer, wanneer dezen boom dien reuk verre verspreit: Hy komt naast overeen met den booiachtigen reuk van versche rys, diergelyke de Maleyers *Wangi* noemen, en voor aangenaam houden.

In bet bloeyen en verwisselen der bladeren houdenze zo gene precyze tyd, als de gemeene, komende wel een maand later, want in bet laatste van Augustus, of begin van September begint by eerst zyne bloemen te vertoonen, wanneer by nog vol bladen staat. In October begint by de vruchten te formeeren, waar van weinig tot perfectie komen, en als dan begint by allenksens de oude bladeren aftewerpen, werdende nooit zo kaal, als de gemeene; in zyn bloeytyd werd by mede van *Loeris* en *Peroquieten* bezogt, die de bloemen zodanig bederven, datze zelden vruchten dragen, by word voortgeplant met takken, die zeer licht opschieten, maar de jonge boompjes van de afgevalene korrels voortkomende, gewinnen bladeren, de gemeene gelyk, te weten, gants hoog-groen, en zonder vlammen, waar uit ik gisse, dat deze witte zoorte slegts een verandering is van de gemeene.

Op Java omtrent Batavia heeft men nog een ander zoorte van deze geschilderde *Gelala*, wiens boom mede doornachtig is, de bladeren wat kleinder, dan de voorgaande, dewelke in de midden hebben een ligt-roode streep, in plaats van de witte, of immers rood omtrent de middel-zenuwe, en aan de kanten van de vlammen witachtig, de rest bet voorgaande gelyk.

Naam. In 't Latyn *Gelala alba* en *picta*. Op Maleys *Gelala Puti* en *Kelala Lacki*, *Lacki* dat is manneken. Op Amboins *Ucke Puti* en *Ucke Moni*, dat is welriekende *Gelala*.

Plaats. Men vind deze zoorte in Amboina weinig, hier en daar een boom by de huizen geplant. In de Moluccos, en bet Oostelyke deel van Celebes isze meest bekend, verder om de West heeft men hem niet of weinig.

Gebruik. De Inwoonders dezer Eilanden plegen de bladeren te gebruiken, den gekookten rys daar mede toe te dekken, om aan dezelve baren booiachtigen reuk mede te deelen, dewelke by bun lieden aangenaam is, dezelve bladeren werden ook met *Calappus*-melk als moes gekookt en gegeten. Op plaatzen, daar men hem in meenigte heeft, werden de takken gebruikt tot thuin staaken, om datze

licht



citissime crescant, & per spinas introitum inpediant.
Folia hæc ulcerationibus quoque conducunt, & in olus costâ lactantibus exhibentur ad lac augendum uti præcedentis, in hunc vero usum tales eliguntur arbores, quæ a litore remotæ sunt, quum falfedo maris folia quodammodo inficiat.

EXPLICATIO

Tabula Septuagesima Septima,

Quæ rānum exhibet A. foliosum Erythriæ caule inermi

B. *Summam caulis partem floribus ornatam.*

C. Siliquas.

D. Officula seminalia.

OBSERVATIO.

Hæc proxime accedit, videturque eadem esse planta, quæ ERYTHRIA foliis ternatis, caule simplicissimo inermi vocatur a Royeno in *Fl. Leidens. Prodr.* p. 373. & est CORAL Carolinensis hastato folio Petiv. *Hort.* 106. & *Dill. H. Elth.* pag. 107. T. 90. F. 106.

NB. Rumphium hujus plantæ ramos foliosos & floriferos separatim delineavisse, est, quod primum folia progerminant, quæ, ubi flores prodeunt, omnia prolabantur, ita ut, quum floreat, omnibus suis foliis orbata sit hæc arbor, uti id in floribus talibus sæpius observavi arboribus.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Gelala Aquatica: Tsjambling.

TERTIA nobis nota species est *Gelala aquatica*, quæ juxta ripas fluminum crescit, multoque humilior est binis prioribus, & aliquando frutescit, aliquando in humilem & incurvam excrescit arborem. Totaque planta multo spinosior est præcedentibus, immo spinis obsita est usque ad foliorum costas, nec tractabilis est. Rami ejus sunt fragiles, aquosi, & intus plurimum excavati. Folia longis itidem insident petiolis sine ordine ternâ semper conjuncta, sed minora & angustiora quam vulgaris, oblonga, in vetustioribus arboribus, quinque sexve pollices longa, tres lata digitos, superius glauca, subtus cinerea.

Flos duplex est, uterque brevibus ex racemis proveniens in ramorum extremo, minor quam in vulgari specie, ejusdem cæterum formæ. Maris flores, cujus arbor spinosior est, primo capitula sunt oblonga, ad apices parum incurvata, ex purpureo fusca, viridibus infidentia calicibus, aperti autem floris petalum superius retro flexum est more florum Fabarum, sanguinei coloris, in horum centro albicans capitulum seu germen adparet, ad latus ornatum binis violaceis foliolis, ex quibus emergunt decem longa albicantia & firma stamina: Siliquæ ac femina mihi hæcenus ignota sunt, quum raro reperiantur. Plantatæ vero in horto meo tandem fructus suos produxerunt, siliquas nempe protuberantes, uti priores, sed breviores & tenuiores, in quibus locantur fabæ oblongæ, dimidio minores quam in præcedentibus, frusta referentes cylindræ transversim scissæ vel volvuli, parum gibbosæ, duræ, glabræ, & obscure fuscæ; aliquando autem supremum hujus floris petalum intus purpureum est vel violaceum, ac firma ejus stamina adeo arcte sibi accumbunt, ut cornu referant.

Feminae flores, quæ plurimum modo frutescit ac minus spinosa est, plerumque sunt pallide virentes, sed aliquid violacei habent in supremo petalo, cæterum prioribus similes; utriusque flores semper terni conjuncti sunt brevibus in petiolis, tribus aliis oppositi, inque racemo plurimas obliquas formant cruci-

Tom. II.

ces;

licht groeyen, en met bare doornen den ingank beletten.

Deze bladeren werden mede gebruikt tot ulceration, en in Sajor gekookt, om de zongende vrouwen de melk te vermeerderen, gelyk de voorgaande, werdende tot zodanigen gebruik uitgekooren die geene boomen, die wat van den strand afstaan, om dat anders de ziltigheid van de Zee de bladeren wat infecteert.

UYTLEGGING

Van de zeven-en-zeventigste Plaat,

Dewelke door lett. A. aanwyft een bladdragende tak van de

Erythria zonder doornen.

B. Een bloemdragende tros.

C. De Houwen ofte Vruchten.

D. De Zaat-korrels.

AANMERKING.

Deeze komt het naaste, en schynt dezelve plant te zyn, welke de ERYTHRIA met een enkelde gladde steel, en met drie bladen genaamt werd, van de H. van Royen in zyn *Prodr. Fl. Leidens.* p. 373. en is de CORAL Carolinensis folio hastato van Petiv. drooge thuin No. 106. en van Dillen. in de *Hort. Elth.* p. 107. T. 90. Fig. 106. verbeeldt.

NB. Dat Rumphius van deze plant de bladgevende en bloemdragende steelen in 't byzonder vertoont, is om datze eerst de bladen geeft, en als de bloemen te voorschyn komen, die alle afwerpt, en alle de bloemen dan vertoont, gelyk ik dit dikmaals in deze bloeyende boomen gezien heb.

XXXV. HOOFSTUK.

De water Gelala-Boom.

DE derde ons bekende zoorte is de water-Gelala, om datze langs de oevers van rivieren wagt, blyvende veel lager dan de beide voorgaande, zomtyds een struik, zomtyds een lagen en krommen boom. Het gebêle gewasch is veel doornachtiger, dan de voorgaande, ja met doornen bezet tot aan de ribben van de bladeren, en gantsch niet om te handelen. De takken zyn breekzaam, waterachtig, en van binnen meest hol. De bladeren staan mede op lange steelen zonder order, ook drie en drie by malkanderen, maar kleinder en smalder, dan de gemeene, lankwerpig, aan de oude boomen vyf en zes duimen, aan de jonge boomen vier duimen lank, drie vingers breed, blaauw- of Zee-groen van boven, en vaal of grys van onderen.

De bloeme is tweederlei, beide aan korte troffen voortkomende aan het uiterste der takken, kleinder dan aan het gemeene, anders van het zelfde satzoen. Die van het manneken (wiens boom doornachtiger is) zyn eerst lankwerpige knoppen, aan de spitze wat krom, paars-bruin, en in groene huisjes staande, het blad van de opene bloem is aan het voorste wat achterwaarts geboogen, na de manier van boonen-bloetizels, boog- of bloet-root, aan het agterste der bloemen ziet men een witachtig beuveltje, ter zyden bekleed met twee kleine violette blaadjes, daar tusschen uitkyken tien lange, witte, en styve draden. De bouwen en boonen zyn my nog onbekent, vermits zy zelden gevonden werden. Doch eindelyk hebben de geplante in mynen Thuin bare vruchtengegeven, te weten knoppige bouwen, als de voorgaande, doch kleinder, en dunder, daar in leggen lankwerpige boonen half zo groot als de voorgaande, gelykende stukjes van een doorsneden Cylinder of rolle, een weinig gebubbelt, hard, glad, en donker-bruin, zomtyds is het bovenste blad van deze bloeme boog-purper of violet, en de styve draatjes leggen zo dicht tegens malkander, datze een boortje gelyken.

Die van 't wyfken ('t welk meest een struik blyft, en minder doornen heeft) zyn meest bleek-groen, met wat violet aan het bovenste blaadje, anders het voorige gelyk, beider bloemen staan altyd drie by malkander, op korte steeltjes, tegens over drie andere, en maken aan den tros veel schuinze kruiffen, onlieffelyk van smaak, het hout is

Gg 2

apit,